

L'AMISTAT: CAMINS I CRUÏLLES

MARGARITA MAURI¹

Universitat de Barcelona

Amicitiae sanctum et venerabile nomen, va dir Ovidi.²

L'amistat, honorada en les lletres i en la vida de tots els temps, ha estat objecte d'anàlisi en aquesta jornada. És difícil que hagi quedat alguna cosa sense dir. L'amistat forma part d'aquells temes universals lligats a la condició humana com l'amor, la mort i el temps... D'aquí que hagi estat tema de reflexió des del món antic i en cultures diferents. Per tant, la cloenda d'aquests col·loquis de ben segur haurà de recórrer molts dels camins que ja han estat transitats.

Segons explica Cesare Ripa a la seva obra *Iconologia*³, l'amistat és representada per una dona vestida de blanc, amb l'espatlla esquerra i el pit nus, assenyalant el cor, on es llegeix la frase «Long et prope», «de lluny i de prop»; va descalça, i s'abraça a un om sec envoltat de raïms. Als peus de la figura hi apareixen les paraules «Mors et vita».

1. He de començar donant les gràcies a l'organització dels Col·loquis de Vic, i en especial al Dr. Ignasi Roviró, per la seva amable invitació a cloure aquesta jornada, dedicada enguany a l'amistat. Els Col·loquis de Vic són un exemple admirable de constància que cal agrair a tots els que treballen en favor de la seva continuïtat.

2. *Tristes* 1, 8, 15.

3. RIPA, C., *Iconologia*. Madrid, Akal, 2002, 3^a ed., T. I, p. 84-87.

La dama que representa l'amistat va vestida de blanc simbolitzant amb aquest color la candidesa, la franquesa amb què es presenta l'amistat. «Long et prope», «De lluny i de prop», es refereix al fet que un amic, en la presència i en l'absència, sempre hi és, en el cor de l'altre amic. Això mateix s'indica amb la frase «Mors et vita»: en qualsevol circumstància es pot comptar amb l'amic, i aquest vincle es perllonga, roman, més enllà del temps. L'om simbolitza l'infortuni, i el cep d'on neixen els raïms, el consol que ofereix l'amistat quan les coses van a mal borràs (amicus certus in re incerta cernitur, adverteix Ciceró).⁴

L'amistat, a diferència de l'amor, és blanca, inclou l'afecte, l'amor, però no la passió que es troba en la relació amorosa. L'amistat és pausada, progressa lentament i, un cop lligada, no pateix canvis sobtats.

La senzilla imatge que presenta Ripa resumeix el conjunt d'atributs que se solen atribuir a la relació d'amistat quan se'n diu «perfecta» o «vertadera».

Ara bé, es trobarien poques paraules al diccionari amb tant de moviment com el terme *amistat*, que igual serveix per assenyalar una relació virtual amb persones desconegudes que per anomenar el vincle insubstituïble que es té amb una altra persona. L'amistat és relació, i com que les relacions admeten graus d'aprofundiment ben diferents, hom pot emprar aquesta paraula amb una gran quantitat de contextos i de sentits. Potser per això, avui la paraula *amistat* ha engolit tota una sèrie de termes diferents que es feien servir per classificar la classe de relació que es tenia amb una altra persona. Les paraules *company*, *camarada*, *conegut*... han decaigut en favor de l'ús estès de la paraula *amic*, que ha passat a designar relacions diferents, fins hi tot les amoroses i les virtuals. Hi ha en això, no només una pobresa lingüís-

4. CICERÓ, *De amicitia*, 17, 64.

tica que menysté les distincions que es donen en la realitat, sinó també la banalització d'un concepte que desitjaria que no obeís a una banalització real de la relació d'amistat. Si-gui com sigui, els camins pels quals ha transcorregut his-tòricament el concepte han estat prou confusos perquè els filòsofs s'hagin acuitat a establir distincions dins d'aquest *totum revolutum* de l'ús del terme.

S'admetrà, com Aristòtil, que de qualsevol relació que tingui per fonament alguna classe de bé compartit per dues persones, un bé que lliga la seva relació, se'n pugui dir *amistat*. Així, els vincles d'utilitat o de plaer, que no pretenen aprofundir en el que cadascú és, sinó en el que aporta a la relació, poden ser entesos com a relacions d'amistat en les quals hi ha una entesa i un equilibri que s'aguanta i dura el que ho permet la utilitat o el plaer. El mateix Epicur diu que «tota amistat és desitjable per si mateixa, però té el seu origen en la utilitat (*opheleías*)».⁵ En aquest plantejament escau dir que hi ha un vincle d'amistat sempre que es dona una benevolència recíproca coneguda per les dues bandes, una benevolència que pot trobar-se en la utilitat, el plaer o en la forma de ser dels que es diuen amics. A partir d'aquí, la jerarquització de les relacions d'amistat transcorre paral·lelament al grau d'aprofundiment que s'hi dona. Allò que lliga la relació d'amistat afecta tant l'origen de la relació com el seu futur. Els lligams d'utilitat i de plaer neixen i es fonen amb facilitat; en canvi, penetrar en la personalitat de l'altre demana, com diuen els clàssics, haver compartit moltes vegades el pa i la sal.

Els filòsofs que en la seva ètica han destacat el valor moral de l'amistat han enfondit en aquella amistat que se centra en la forma de ser dels que es diuen amics. I

5. SV 23. EPICURO, *Máximas y exhortaciones*. Bogotá, Revista *Ideas y Valores*, 1962.

això per dues raons. En primer lloc, perquè aquesta amistat pressuposa un determinat caràcter moral o *ethos* i, en segon lloc, perquè l'amistat basada en el caràcter apunta a un perfeccionament moral a través del tracte recíproc. L'amistat basada en el caràcter vincula dues persones per l'afinitat amb la forma de fer, de ser i de veure la vida i, en el dedins d'aquesta relació, la mirada està posada principalment en l'altra persona. És aquest tipus d'amistat el que passa a formar part de l'univers moral i, llavors, es fa necessari considerar les seves exigències, tant les personals com les que cada amic demana a l'altre. Quines són aquestes exigències?

- a) En primer lloc, la fidelitat: la fidelitat és una virtut que comporta no faltar a allò a què hom s'ha compromès envers l'amic. El teixit d'amistat que es va formant a través del temps ha causat i, alhora, és causa de l'exposició íntima personal de cadascun dels amics. Revelar a una altra persona el que un és, les grandeses, les febleses, les aspiracions... comporta comprometre's a servir el coneixement de l'amic en un espai comú tancat als altres. Pertany també a la fidelitat el deure de fer costat a l'amic en les situacions adverses, així com el de no tolerar que se li falti al respecte en la seva absència.
- b) La fidelitat està basada en la confiança, la segona de les exigències d'una veritable amistat. Confiar és estar segur, i el qui està segur espera de l'amic que no farà ni dirà res que traeixi ni la relació ni la persona de l'amic. Per altra banda, la confiança, que és una qualitat que es relaciona amb el futur, disposa els amics a esperar que, passi el que passi, es podrà comptar amb l'altre. Aquell considerat com a amic ha de ser digne d'afecte i de confiança.
- c) En tercer lloc, la veracitat. La veracitat és una excel·lència en la capacitat de dir allò que hi ha, essent un

compromís que s'adquireix, en aquest cas, amb la persona de l'amic. Encara que, molt sovint, s'hagi identificat la veracitat amb la sinceritat, s'ha d'entendre que la sinceritat és una classe particular de veracitat, la que es dona d'un cap a si mateix. D'aquí que el contrari de dir la veritat sigui mentir, mentre que el que s'oposa a la sinceritat sigui la hipocresia. La veracitat deguda a l'amic ho és tant pel que fa a la vida personal com per tot allò que pertany al món dels fets. La veracitat no feridora és també la que s'espera de l'amic quan es dirigeix a corregir o a advertir.

Els filòsofs que han tractat l'amistat s'han preguntat pels seus límits. Michel de Montaigne escriu el següent:

Quan Leli, en presència dels cònsols romans, aquells que després de la condemna de Tiberi Grac van perseguir tots els que havien pertangut al seu partit, va preguntar a Caius Blossius (que era el principal dels seus amics) què hauria estat capaç de fer per ell, Blossius va respondre: Ho hauria fet tot. –Com tot?, va seguir Leli; doncs què, hauries complert la seva voluntat si t'hagués manat posar foc als nostres temples? –Mai m'hauria ordenat tal cosa, va respondre Blossius. –Però i si ho hagués fet? va afegir Leli. –L'hauria obeït”, va respondre. Si era tan perfecte amic de Grac com la història conta, no tenia per què espantar els cònsols fent-los l'última atrevida confessió i no podia separar-se de la seguretat que tenia en el disseny de Tiberi Grac. Els que acusen de sediciosa aquesta resposta (diu Montaigne) no penetren el seu misteri, i no pressuposen, com en realitat havia d'esdevenir, que Blossius era sobirà de la voluntat de Grac, per poder i per coneixement: tots dos eren més amics que ciutadans; més amics que enemics o amics del seu país, i que amics en l'ambició o el desordre: confiaven profundament l'un en l'altre, eren amos perfectes de les seves respectives inclinacions, que dirigien i guiaven per la raó mútua; i com que sense això és completament impossible que les

amistats visquin, la resposta de Blossius va ser tal com havia de ser.⁶

La resposta de Blossius manifesta obertament dues coses. Per una banda, la impossibilitat que Grac li demanés mai allò que Leli pregunta, i per l'altra, el profund lligam entre els dos amics, fet que fa que la pregunta de Leli només es pugui contestar afirmativament, però després d'haver negat la major. Perquè la dimensió moral de l'amistat determina la impossibilitat d'obeir o de demanar un acte moralment reprovable a l'amic. Si el fonament de l'amistat vertadera rau a voler el millor per a l'altra persona, la sola idea d'exposar-la a una demanda que comporta una degradació moral posa en entredit el fonament d'aquesta amistat. És cert que, en una circumstància apurada, es pot caure en la temptació de demanar a l'amic que actuï immoralment per tal de posar remei a una situació, però, en aquest cas, s'estarà posant el propi interès al davant del bé de l'amic i del bé de la relació d'amistat.

L'essència de l'amistat és la comunicació, que no sempre és verbal. Més enllà de les manifestacions pròpies de les relacions d'amistat, el que la caracteritza és una comprensió radical de la persona de l'amic. La singularitat de cada individu, allò que el fa irrepetible, és el que explica i justifica que sigui aquesta persona i no una altra la que es qualifica «d'amic». No són els accidents el que determina la relació, sinó l'ésser de l'altre. Les situacions, que canvien les circumstàncies, posen a prova l'amistat, com tantes vegades s'ha repetit, perquè hi ha persones que són amigues de les circumstàncies de l'amic, i no de la seva persona.

Aquesta amistat de la qual estem parlant és exigent. L'amistat veritable actualitza totes les capacitats nobles dels

6. MONTAIGNE, *Assajos*, I, XXVII http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/ensayos-de-montaigne--0/html/fefb17e2-82b1-11df-acc7-002185ce6064_159.html#l_38_

qui es diuen amics perquè la seva relació així ho requereix. Per això mateix, partint de l'amistat, alguns autors despleguen tots els conceptes propis de l'Ètica, perquè aquests conceptes es donen a conèixer, es fan vius en les relacions d'amistat. Allò que cadascú hagi edificat en si mateix és el que lliura a l'altre, tot esperant el mateix per part de l'amic. L'*ethos* individual es basteix amb les decisions i els actes, dia a dia, i és aquest *ethos* el que es vincula amb l'amic, amb una relació que és, necessàriament, activa. J. Annas⁷ manté que l'amistat basada en el caràcter moral no és possible més que si hi ha una harmonia interna entre el raonament vertader i el desig. S'assenyala així l'*ethos* virtuós en el qual la part desiderativa segueix els dictats d'una raó que no s'equivoca. Aquesta és la base ferma d'una amistat autèntica, que es tradueix en el fet de veure l'altre com un jo. Només així s'entén, per exemple, l'amistat d'Orestes i Pílates, una amistat en què cadascun d'ells vol sacrificar la seva vida per l'altre.⁸

Per aquest camí s'arriba a la noció de *philautía*, una condició indispensable per a l'amistat. La relació d'amistat comporta un treball previ i un treball posterior. El treball que cadascú fa per esdevenir la classe de persona que és es converteix en la raó més forta de la seva atracció. I no hi ha aquest treball en un mateix sense que un sigui amic de si mateix; i és amic de si mateix abans de ser-ho d'una altra persona. Tan sols es pot oferir allò que abans un ha conquerit, i la naturalesa de la conquesta determina la classe de *philautía*. Els sentiments amistosos, diu Aristòtil, procedeixen d'un mateix i, després, s'estenen als altres.⁹ Que un treballi per al

7. J. ANNAS, «Self-love in Aristotle», *The Southern Journal of Philosophy*, vol. 27, 1988, Suppl., p. 4.

8. EURÍPIDES, *Ifigènia al país dels taures*.

9. *Ètica nicomaquea*, IX, 8, 1168b, 5-6.

seu progrés moral indica que és el millor amic de si mateix, i és això el que pot oferir a l'amic. Com diu H.-G. Gadamer, l'amor a si ha de tenir un sentit positiu i no pot anar tan lluny per donar a entendre que els amics no són necessaris.¹⁰

Els homes moralment esbiaixats no són amics ni de si mateixos. En ells hi ha una deixadesa moral de l'*ethos* propi que fa impossible que puguin establir lligams d'amistat que no siguin determinats només per la utilitat i el plaer. El viciós treballa en contra del seu progrés moral i, en conseqüència, no té res per oferir.

Que la preocupació per un desenvolupament moral adequat sigui una de les bases de l'amistat és el que fa dir a Immanuel Kant el següent:

Cadascú intenta fer-se digne de la condició d'amic, quelcom que pot aconseguir mitjançant sentiments lleials, com la franquesa i la confiança, a través d'una conducta exempta de malícia i mendicitat, però que, al seu torn, es vegi acompanyada de gràcia, vivesa i jovialitat. Tot això ens converteix en objectes dignes d'amistat.¹¹

L'afirmació aristotèlica segons la qual només pot donar-se l'amistat de caràcter entre els qui són virtuosos es troba en la línia de defensar que l'amistat és una espècie de semblança, i que es fan amics aquells que s'assemblen. La relació d'amistat promou internament el bé dels qui la formen. La mateixa virtut que causa l'amistat és la que en potencia el desenvolupament: els virtuosos són amics perquè són virtuosos i aquesta correspondència essencial determina els passos de la relació en el sentit que l'amistat es converteix en un estímul del mutu desenvolupament moral dels que la integren.

10. H.-G. GADAMER, «Amistad y conocimiento de sí mismo». Tr. T. Stein y L. Bustamante. *Co-herencia*, vol. 18, núm. 35, 2021, p. 10.

11. *Lecciones de ética*, 429.

Però, ai las! L'amistat que acabem de dibuixar és, segurament, tan poc freqüent com ho és la persona enterament virtuosa. La infreqüència, no obstant això, no anul·la l'ideal, sinó que més aviat fa comprendre que el que sovint es dona és un camí progressiu vers un ideal que no s'acaba d'assolir mai. Les amistats basades en el caràcter van fent un camí de mútua comprensió i ajuda que no esgotarà mai la possibilitat de perfecció. És la contingència humana.

Les relacions d'amistat de què fins ara hem tractat es donen en un pla d'igualtat, d'equilibri entre els qui la configuren. Cap dels amics està, per alguna raó, per sobre de l'altre.

Ara voldria parlar de les relacions d'amistat desiguals, aquelles en les quals n'hi ha un que atén i vetlla el desenvolupament de l'altre, una amistat en què una de les parts exerceix una autoritat sobre l'altra. En aquesta classe d'amistat s'hi troba la que hi ha entre els pares i els fills, que no és una relació entre iguals, atès que el paper dels pares és conduir els fills buscant, en fer-ho, allò millor per a ells. Queda clar que es pot ser amic dels fills, però aquesta amistat no tindrà les mateixes característiques que té l'amistat que els fills mantenen amb les persones de la seva edat i condició. La naturalesa de l'amistat entre pares i fills determina que mai pugui desaparèixer allò en què es fonamenta la seva relació.

Una situació, en part, semblant a la dels pares i fills és la que hi ha entre el mestre i el deixeble. L'amistat inicial que s'hi dona es distingeix també perquè el mestre guia l'aprenent, però, en aquest cas, la direcció és fonamentalment intel·lectual. El mestre acompanya amatent el progrés del deixeble fins a arribar un moment en què aquella amistat que va començar desnivellada es converteix en una amistat entre iguals. Bé pot dir-se que l'esperança de tot mestre està posada que, tard o d'hora, pugui tractar el que fou el seu deixeble com un igual. En aquesta nova amistat entre les

dues persones sempre hi quedarà, però, el reconeixement que la igualtat actual fou deguda a l'acompanyament que el mestre dedicà al deixeble al començament.

Aquestes dues classes d'amistat en què una de les parts exerceix una autoritat sobre l'altra té importants obligacions morals. La confiança dels fills i dels deixebles s'ha de basar en la forma de ser i de fer dels pares i mestres; altrament, la seva autoritat no té cap valor. És una demanda, doncs, el conreu del propi caràcter en benefici d'aquells a qui es condueix. Es fa necessari posseir les qualitats que hom espera ser capaç de generar en un altre. Si en l'amistat basada en el caràcter la relació ho és entre persones que tenen la mateixa condició moral (bona), en aquestes amistats en què una part exerceix d'autoritat, aquesta part ha de procurar tenir un *ethos* virtuós amb la finalitat que l'exemple de la seva conducta repercuteixi en aquell que s'està formant.

Per acabar, voldria referir-me a una altra classe d'amistat, esmentada també pels filòsofs; és l'amistat universal, l'amistat que es dona entre els membres de la mateixa espècie. «En els viatges, diu Aristòtil, es pot veure com de familiar i amic és tot home per a l'home».¹² Més enllà de l'amistat individual, i fent-la possible, hi ha la comunitat humana, vinculada per la raó i la paraula, a què es refereix Ciceró¹³, aquella comunitat vers la qual Marc Aureli diu que cal ser benvolent¹⁴ perquè els éssers humans han estat generats per ajudar-se els uns als altres.¹⁵ És la mateixa idea que es pot llegir en l'Encíclica *Fratelli Tutti* en què el papa Francesc escriu: «Hi ha un reconeixement bàsic, essencial per caminar cap a l'amistat social i la fraternitat universal:

12. EN, VIII, 1, 1155a 21-22.

13. *Els deures*, I, XVI, 50.

14. *Meditacions*, VIII, 26.

15. *Meditacions*, XI, 18.

percebre quant val un ésser humà, quant val una persona, sempre i en qualsevol circumstància».¹⁶

En el seu sentit més universal, la paraula *amistat* relaciona les persones pel fet de ser éssers que es poden entendre i que, en allò que és bàsic, comparteixen les mateixes necessitats. És un primer lligam, el lligam de l'espècie, del reconeixement d'una igualtat bàsica que deixa de banda diferències, cultures i situacions. El deure d'hospitalitat, tant sagrat pels clàssics, és el que fa que el rei Alcínoú i la reina Areté acullin Odisseu quan arriba a l'illa dels Feacis i li proporcionin els mitjans per arribar a Ítaca. El deure d'hospitalitat era sagrat perquè l'estranger suplicant estava sota la protecció de Zeus xenios. Com diu Terenci, res del que sigui humà em pot ser aliè (*Homo sum; humani nihil a me alienum puto*).¹⁷

Hi ha, doncs, un reconeixement que és un deure: atendre les necessitats de l'altre perquè l'altre és com jo. Aquest pot ser el començament d'una altra classe d'amistat per a la qual es necessitarà abandonar la perspectiva d'espècie per situar-se en l'òptica de l'individu, de la relació personal.

Conclusió

Les relacions d'amistat són complexes. Ho són encara més en societats en què els valors individuals aboquen amb freqüència a la competició i a la comparació. Massa sovint el resultat és la solitud a què condemna el fet de viure aïllat malgrat estar envoltat de persones. L'amistat requereix temps, esforç, voluntat de comprendre i voluntat de donar suport a l'altre en els millors moments i en els més difícils.

16. PAPA FRANCESC, *Fratelli tutti – Germans tots*. Barcelona, Claret, 2020, paràgraf 106.

17. Frase pronunciada pel personatge Cremes, a l'obra *L'enemic de si mateix (Heautontimorumenos)*, 165 aC., vers 77.

Però, davant de tot això, exigeix un interès genuí per l'altre. L'amistat imposa sortir de l'espai individual en què l'egoisme confina les persones que, perseguint l'èxit o l'ideal, s'adonen que han arribat al final del camí, sí, però soles. Qui ha viscut la joia de compartir els èxits amb una altra persona sap que res s'hi pot comparar.

Sobre l'amistat plana una ombra perillosa que s'estén sobre bona part de les relacions en un món en què el consum immediat i la set per la novetat dicten els temps, i no sols els del sistema econòmic. L'amistat representa una amenaça per a aquest model. Ho és, en el fons, tota forma d'estimació basada en una dedicació constant i sostinguda en el temps, no susceptible de ser consumida primer i llençada després. Un amic no és ni un bé de consum, ni un bé de temporada. Per això l'amistat és avui una forma de relació revolucionària: perquè és desinteressada i planta cara a les dinàmiques que conviden a fer servir coses, objectes i persones, enlloc de relacionar-s'hi, per tal de satisfer necessitats immediates, o potser més aviat desitjos. Algú podria argumentar que no hi ha res de dolent a atendre els desitjos i donar-los satisfacció. Però l'amistat, justament, requereix transcendir l'aquí i l'ara, de forma que el desig de satisfer un impuls o una necessitat es tradueixi en una voluntat molt més profunda de ser al costat de l'altre. D'acompanyar-lo, fins i tot en aquells moments en què aquest desig ens duria en una altra direcció, per tal de descobrir al seu costat el confort de la companyia d'aquell que ens comprèn, i a qui comprenem. D'aquesta manera l'«aquí i ara» no se'ns presenta com un instant d'on fugir, apressats per la necessitat imperiosa de consumir-lo, sinó com un moment per a la reflexió i la contemplació amb algú amb qui volem fer camí, sense pressa ni recança. L'amistat ofereix la possibilitat de fer realitat el *carpe diem* des de la plenitud i la confiança en allò perdurable en el que és efímer.

L'amistat és reconèixer la dependència i la vulnerabilitat. Perquè l'ésser humà no és autosuficient, perquè ne-

cessita els altres per al seu desenvolupament personal, l'amistat esdevé imprescindible. Si fos aquesta l'única raó que justifiqués l'amistat, l'estaríem fonamentant en l'egoisme. Però l'amistat és també el fet de compartir tot el bo que es té o tot el que una persona pot donar a una altra. El quadre de Maribel Piñero ho expressa molt bé: l'amistat és l'ajuda, la *companyia* ferma en el camí, el plaer del mutu acompanyament per un camí que es presenta llarg i no sempre fàcil. Els dos amics miren endavant amb una confiança recíproca.

Amistat. Maribel Piñero Seco. 2008.